

TIPOLÓGIAI KÍSÉRLET PANNONIA PROVINCIA KÉSŐ RÓMAI MÁZAS KERÁMIÁIHOZ¹

KÖLCZE BETTINA

A mázas kerámiák a késő római időszak (Kr. u. 3. század vége – 5. század) egyik meghatározó elemei. A települések, illetve temetők anyagában is egyaránt megjelennek. Az egyik legelterjedtebb leletcsoporttá válnak ekkor, így a késő antik időszak kutatói számára elengedhetetlen az ismeretük. Mindenféle, a háztartásban használatos edényen, díszedényeken, lámpásokon is egyaránt megjelenik a máz. A lelettípus tudományos feldolgozásának egyik lépése a típusok meghatározása, így jelen esetben a temetők anyagai kerülnek középpontba a vizsgálat során. Munkám az északkelet-pannoniai késő római temetők mázas kerámia anyagának egyfajta összefoglalása, illetve rendszerezése.

KUTATÁSTÖRTÉNET

A mázas kerámia már a kora római időkben is megjelent. Ekkor Itáliából, mint importtárgy érkezett Pannonia területére. A mázazás technikája Kis-Ázsiából eredeztethető, amit többek között Hanns Gabelmann német régész kutatásai támasztanak alá.² Pannonia igen gazdag mázas kerámiában³, ez a késő római időszak egyik meghatározó leletegyüttese.

A mázas kerámia azon változatának kutatása, amelyet mi *pannoniai* késő római mázas kerámiaként ismerünk, hazánkban szorosan kapcsolódik a csontvázas temetkezési szokások kutatásához, vizsgálatához, habár telep, illetve temető anyagokban is egyaránt megjelenik, utóbbiakban általában ép állapotban.

A késő római temetők feltárása itthon a XX. század második felében kezdődik el, innentől rendelkezünk információkkal a késő antik, nem hamvasztásos temetkezéseket illetően. Az egykori Pannonia egyéb területein (*I. térkép*) és a szomszédos provinciákban is ezen időszak körül kezdődnek el az ilyenfajta feltárások, melyek segítik a mázas kerámia kutatásának megindulását is.

A *pannoniai* késő római sírok első igazán részletes összefoglalása Lányi Vera nevéhez köthető. 1972-ben kb. 100 lelőhelyről, több mint 2000 sír volt ismert.⁴ Statisztikai szempontokon alapuló elemzést végzett.

Az eddigi feldolgozások egyelőre szórványosan foglalkoznak a témával. Megemlíti a mázas kerámiát, de többségében részletesebb elemzésre nem minden esetben kerül sor. Bónis Éva egy, az 1990-es évben közreadott cikkében rövid áttekintést nyújt a *pannoniai* mázas kerámiákról, gyártási központokról, előzményekről. Külföldi kutatók írásaira is utal bennük-Sorra veszi a római császárkort, példákat hoz a korai, középső és késői idősakra keltezhető mázas kerámiákhoz, külföldi és itthoni párhuzamokkal. Megemlíti, hogy elsősorban angol kutatók, akik mázas kerámiákkal foglalkoznak, helytelenítik, hogy a *pannoniai* leletanyagok nincsenek, vagy csak részben publikáltak.⁵ A székesfehérvári Szent István Király Múzeum által 1992-ben kiadott több tíz oldalas, német nyelvű anyag adatai is nagyban segítették a munkát. Ez a kiadvány kategorizálja az eddig ismeretes mázas kerámiaanyagot, mindezt leírásokkal és képekkel. A *pannoniai* mázas kerámiák eddigi egyik legátfogóbb bemutatását tartalmazza, kezdve a korai rómainál a késő

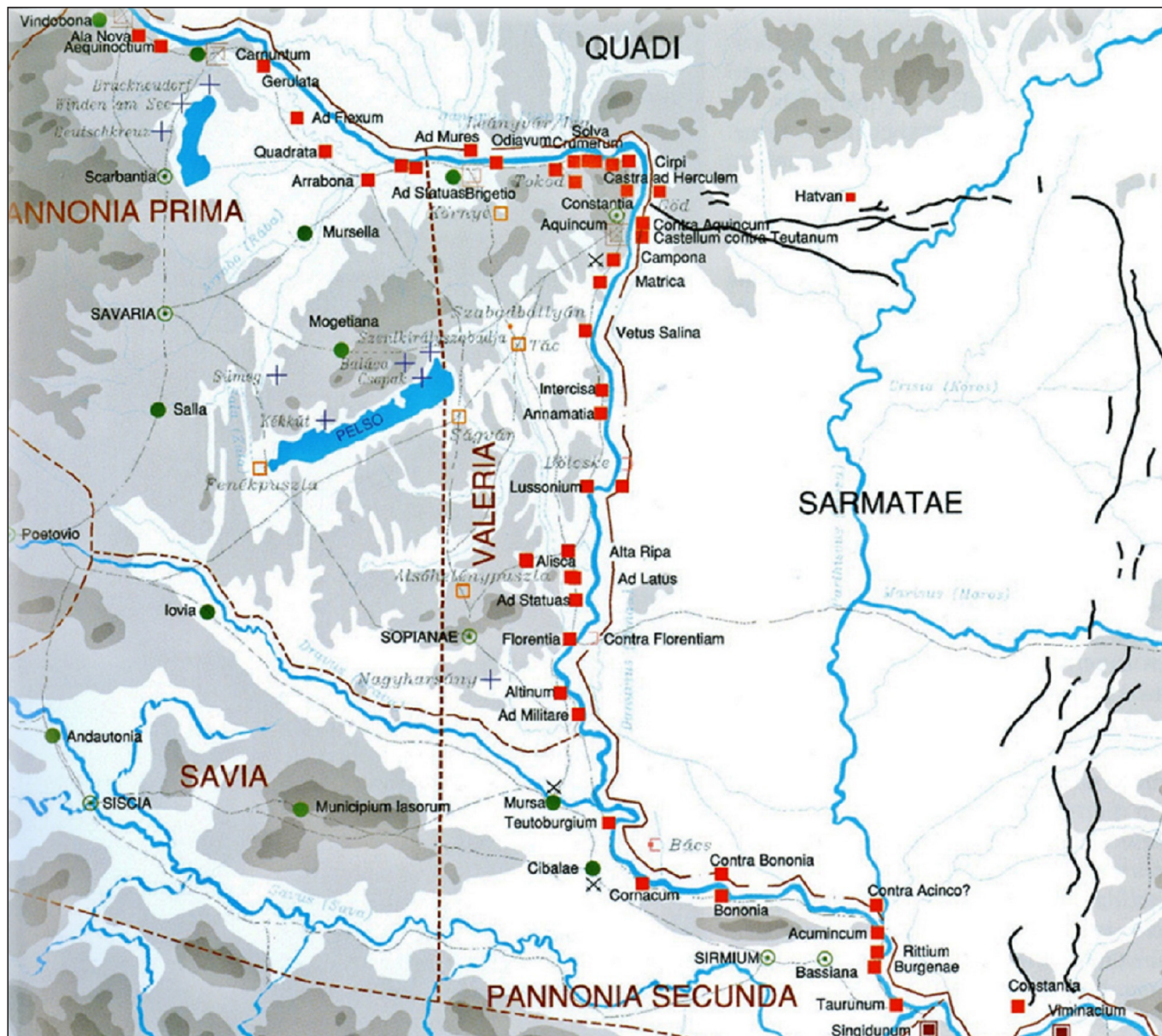
¹ A tanulmány a 2015-ben megvédett, „Mázás kerámia a késő római valeriai temetőkben – Adatok a császárkori mázas kerámia tipokronológiájához” című alapszakos szakdolgozatomból és a 2017. áprilisában Pécsen megrendezett XXXIII. OTDK versenyre készült munkám kutatási eredményei alapján készült. A későbbiekben a mesterszakos diplomamunkámban folytatom ennek a tárgytípusnak a feldolgozását, konkrét lelőhely, Dunatújváros római kori temetői kapcsán.

² Gabelmann, Hanns: Zur hellenistisch-römischen Bleiglasurkeramik. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 89 (1974) 260–307.

³ Bónis Éva: A mázas kerámia Pannoniában (*Die glasierte Keramik in Pannonien*). *Archaeologiai Értesítő* 117 (1990) 24–38.

⁴ Lányi, Vera: Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (1972) 213.

⁵ Bónis Éva: A mázas kerámia Pannoniában (*Die glasierte Keramik in Pannonien*). *Archaeologiai Értesítő* 117 (1990) 24–38.

1. térkép: Pannonia a késő római korban (Visy 2000, 29/1. térkép)

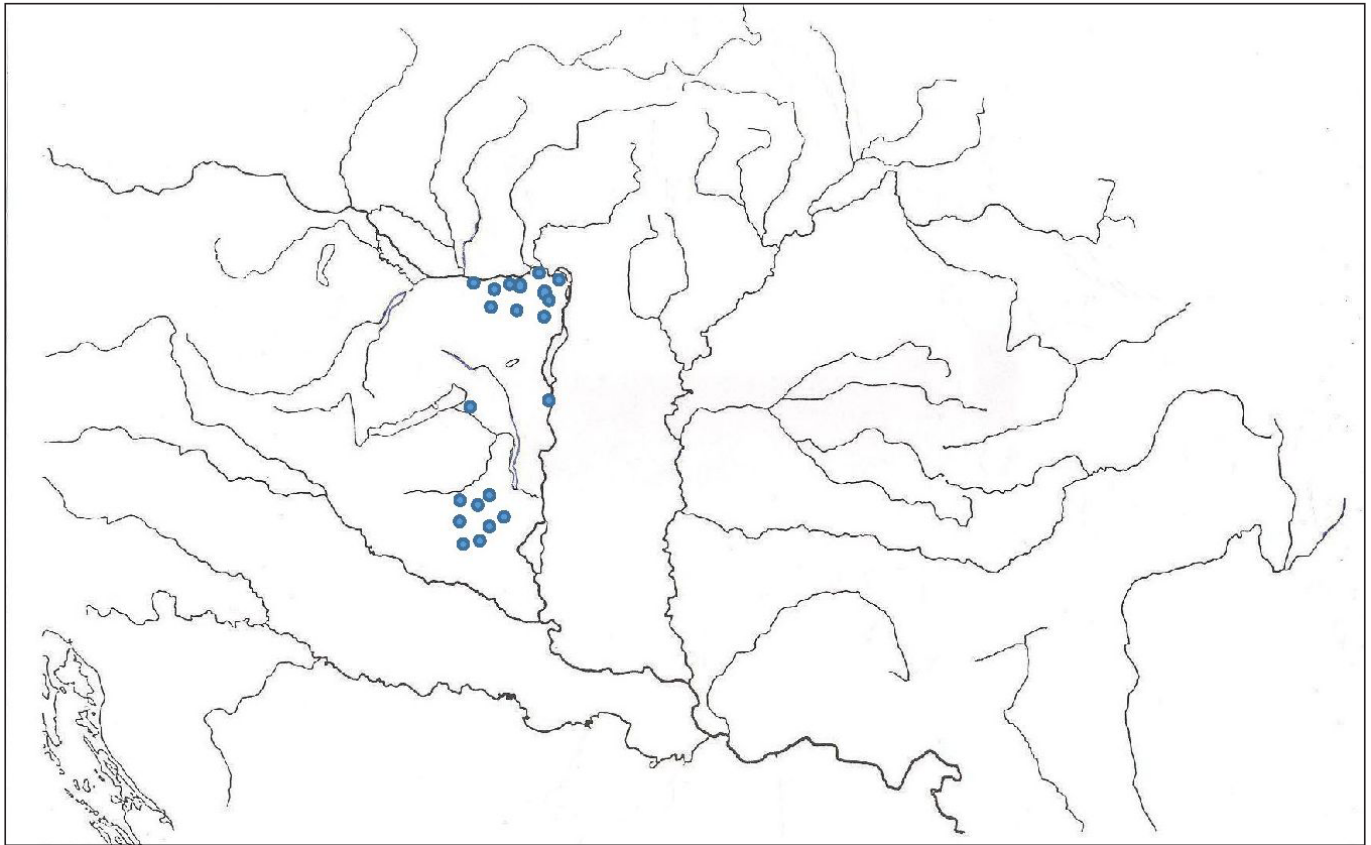
római korig. Előbbit Barkóczi László mutatja be, utóbbit Bónis Éva, Nádorfi Gabriella, Bánki Zsuzsanna írásai részletezik.⁶ Ezenkívül Ottományi Katalin nevét kell megemlíteni a római kori kerámiák kapcsán.

FELDOLGOZÁS ALAPJAI, TEMETŐK⁷

A feldolgozott temetőkből (2. térkép) a késő császárkori mázas kerámiák összegyűjtésére került sor, az egyéb leletek bővebb elemzése és a leletkontextus vizsgálata nem történt meg. Pannonia egyéb területei nem kerültek bele a feldolgozásba, ennek főbb oka az is, hogy az előzetes tipológiai osztályozás elvégzéséhez főként ennek a tartománynak a leletanyagait volt lehetőségem áttekinteni. Erről a területről ismerjük a leg-

⁶ Nádorfi, Gabriella: Glasierte Keramik in den spätrömischen Gräberfeldern Pannoniens. In: *Glasierte Keramik in Pannonien*. Ed.: Bánki, Zsuzsanna – Cserményi, Vajk (Székesfehérvár: A Szent István Király Múzeum Közleményei 1992) 45–51; 78–86.

⁷ A feldolgozott késő római temetők a következők: Esztergom (Solva), Szöny (Brigetio), Pilismarót (Castrum ad Herculem), Tokod (Cardabiaca), Mogyorósbánya, Budapest-Óbuda (Aquincum), Zengővárkony, Fazekasboda, Kő, Pécs (Sopianae), Dombóvár, Ságvár (Tricciana), Tordas, Bogád, Somodor-puszta, Dunaújváros (Intercisa), Csákvár (Floriania). Kisdorog, Mucsfa-Száráspuszta, Mór, Budaörs.

2. térkép: A vizsgált késő római temetők elhelyezkedése a Kárpát-medencében

több feltárt, publikált temetőt. A későbbiekhez kulcsfontosságú lehet a több ezer sírt felmutató Csákvár is, aminek ásatásáról egy 1981. évi előzetes jelentés ír, ekkorra már 1425 sírt tártak fel.⁸

A sírok többsége jelen esetben I. Constantinustól I. Valentinianusig keltezhető, úgymint ságvári, zengővárkonyi, aquincumi temetők sírjai. Az időbeli változások meghatározása a mázas kerámiák egyes típusainál a jövőben szintén fontos lehet. Ha a teljes felületet egységesen borítja máz, az a korai időszakra tehető-e, a foltokban megjelenő máz pedig a késői időszak jellemzője-e, vagy esetleg ez műhelykérdés. Ebből pedig tovább mehetünk a műhelyek lokalizálása felé is. Dolgozatom alapja egy nagyobb volumenű vizsgálatnak, hiszen nagyon sok lehetőséget hordoz magában a téma. A téma és leletanyag részletesebb feldolgozására, a jelenlegi tipológiai osztályozásom revideálására, elemzésére és finomítására vonatkozó újabb kutatásaim elkezdődtek, és az újabb adatoknak, tapasztalatoknak köszönhetően nemsokára a rendszerezésre is sor kerülhet. A tipológia, bár néhány esetben igen szubjektív, mindenképpen az egyik legfontosabb módszertani szempont a mázas kerámia esetében. Az adott rendszerezés elkészültével, a további késő római mázas kerámiák besorolása, és feldolgozása egyszerűbbé válhat. Ezután pedig a települések anyagával is összehasonlíthatók lesznek.

TIPOLÓGIA⁹

A tipológiai osztályozás során a sírokból előkerült ép edények kerültek feldolgozásra, mivel az ép darabok azok, amelyek különösen alkalmasnak bizonyultak a tipológia felállítására.

Fontos megemlíteni, hogy mit értek az egyes elnevezések alatt, és ezt a későbbiekben egységesen kell alkalmazni. A Magyar Néprajzi Lexikon,¹⁰ a különböző publikációk leírásai, valamint a felhasznált források

⁸ Nádorfi Gabriella: Csákvár. *Régészeti Füzetek Ser I.* No 35 (1982) 39.

⁹ Ld. 1. táblázat.

¹⁰ Magyar Néprajzi Lexikon, II. kötet. Szerk.: Ortutay Gyula (Budapest 1979). <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-752.html> (2015. nov. 1.) Kancsó címszó. Magyar Néprajzi Lexikon, III. kötet. Szerk.: Ortutay Gyula, (Budapest 1980). <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-752.html> (2018. nov. 1.) K folytatása.

1. táblázat: A késő római mázas kerámia tipológiai táblázata

1. kép: Mázas kétfülű palack Esztergomból, Ltsz.: 95.260.1.
(Fotó: Horváth Orsolya, MNM Balassa Bálint Múzeuma)

képi anyaga¹¹ is segített az elkülönítésnél. A könnyebb érthetőség érdekében az adott típusokat egy nagyobb, funkció szerinti csoportba soroltam, ezek nem képezik a tipológia alapját, csupán funkció szerinti elkülönítést jelentenek. Ezek a formák néhol eltérő alakot mutatnak a ma általunk korsónak, tálnak, bögrének stb. hívott edényekhez képest. Elsődleges feldolgozásban összesen 13 főtípust állapítottam meg. Funkció szerinti csoportok a **Tárolóedények** (1. típus: korsó; 2. típus: kancsó; 3. típus: palack [1. kép]); Ivóedények (4. típus: bögre; 5. típus: pohár; 6. típus: csésze); Dörzstál (7. típus: dörzstál); Tálalóedények (8. típus: tál; 9. típus: tányér);

2. kép: Mázas hordó alakú edény Csákvárról
(Nádorfi 2000, 90/2. kép)

Egyéb funkciójú tárgyak (10. típus: mécses; 11. típus: fűszer/tintatartó; 12. típus: hordó alakú edény; 13. típus: egyéb, meg nem állapítható funkciójú edények).

A típusok alá tartoznak altípusok is. Legtöbbet a *korsókhoz* kapcsolódóan lehetett megállapítani, így valószínűsíthető, hogy ez a legnagyobb mennyiségben gyártott mázas kerámia. Ezenkívül arra is gondolhatunk, hogy ez az a tárgytypus, amelyet leginkább felhasználtak sírmellékletként. Az *egyéb* kategóriához tartoznak a mécsesek, fűszertartók, hordó alakú edények (2. kép),¹² nem meghatározható funkciójú edények, mint például háromfülű kis edény (3. kép), illetve fülnélküli hengeres nyakú edény, pikkelyes díszítéssel (4. kép).

A dolgozatban a kiértékelés során megállapítható volt, hogy több darab mázas edény ritkán fordul elő egy sírban. Ennek oka talán, hogy még mindig egyéb házi kerámiákat részesítettek előnyben, annak ellenére is, hogy széles körben elterjedt lehetett. Mázas kerámiáknál gyakoribbak például az üvegek, különböző fémtárgyak, egyéb edények a sírokban. Valószínűsíthető, hogy a mázas kerámia használata a

¹¹ Vö. hivatkozott irodalmak.

¹² Nádorfi, Gabriella: Spätromische glasierte Keramik. In: *Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes*. Ed.: Kemkes, Martin. (Stuttgart: Zweigmuseum des Württembergischen Landesmuseum Stuttgart und der Stadt Aalen. 2000) 89–91.

3. kép: Háromfülű edény Dunaújvárosból. Ltsz: 67.2.88.12
(Fotó: Kölcze Bettina)

4. kép: Pikkelyes díszítésű mázas edény Dunaújvárosból.
Ltsz: 67.2.302.13 (Fotó: Kölcze Bettina)

római középrétegben terjedhetett el, ezen belül is inkább a tehetősebbek engedhették meg maguknak.¹³ Viszont a tömeggyártás elterjedésével ez is változhatott.

Női-, férfi-, sőt gyermeksírokban is ugyanúgy jelen vannak ezek a tárgytypusok, kisebb hiányokkal, de jórészt egész edényként, általában az alsó végtagnál elhelyezve, követve az általános temetkezési szokásokat.

ÖSSZEFOGLALÁS

A jelen munka alapját képező tipológiai osztályozás során 13 főtypus és ezek altípusai kerültek meghatározásra ÉK-Pannonia területének vizsgálatában. Mindez inkább formai rendszerezésnek tekinthető, mintsem időbeliség szerinti meghatározásnak, mert nem az egyes típusok időbeli használatának eltérését mutatja.

A mázas korsók alkotják a leggyakoribb formát a késő római sírokban, ami utalhat arra is, hogy ez lehetett a leggyakrabban gyártott mázas forma, illetve ez kerülhetett leggyakrabban a sírokba. Beszélhetünk még többek között mázas kancsókról, poharakról, dörzstálakról is. A kísérő leletek a késő római időszakra jellemzőek, különlegességet nem mutatnak.

A további kutatás alapjait az egyéb, pannoniai, és szomszédos provinciák temető anyagainak az áttekintése jelentheti majd, ez alapján világos képet kaphatunk az egyes formák tipikusan ÉK-pannoniai voltáról, vagy éppen megcáfolhatjuk ezt, illetve egyéb kérdésekre is választ kaphatunk.

A pannoniai késő császárkori mázas kerámia kutatása egyelőre még nem rendelkezik a témát bővebben érintő, nagy mennyiségű szakirodalommal. Remélhetőleg a későbbiekben számos, eddig kevésbé ismert lelőhely anyaga kerül közlésre és a jövőben a provincia területére nézve is rengeteg új információ birtokába kerülhetünk.

¹³ Ottományi Katalin: Késő római mázas kerámia a Budaörsi telepen (Late Roman Age Pottery in the Budaörs Settlement). *Arrabona* 49:1 (2011) 263–290.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném megköszönni szakdolgozatom témavezetőjének, Tóth Endrének az évek óta tartó segítségét, valamint Merczi Mónikának, hogy az Esztergomból és környékéről származó mázas kerámiák képanyagát rendelkezésemre bocsátotta. Köszönetet mondok Horváth Orsolyának, aki a képeket készítette, illetve a dunaújvárosi Intercisa Múzeum munkatársainak. Köszönet illeti Horváth Esztert és Turi Attilát a típusok lerajzolásban való segédkezéséért, illetve Beszédes Józsefet és Vass Lórántot folyamatos konzultáció lehetőségéért.

AJÁNLOTT IRODALOM:

BÓNIS, É. – GABLER, D.:

Fazekasság. Mócsy, A. – Fitz, J. (szerk.), *Pannonia Régészeti Kézikönyve* (Budapest, 1990) 166–184.

H. KELEMEN, M.:

A temetők – Die Gräberfelder. Szabó, Á. – Tóth, E. (szerk.), *Solva: Esztergom késő római temetői – Die Spätromische Gräberfelder von Esztergom. Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. III.* (Budapest, 2008) 21–49.

LÁNYI, V.:

Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (1972) 53–213.

NÁDORFI, G.:

Spätromische glasierte Keramik. Kemkes, M. (ed.), *Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes* (Stuttgart, 2000) 89–91.

VISY, Zs.:

Der Grenzschutz. Kemkes, M. (ed.), *Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes* (Stuttgart, 2000) 23–32.